

Grünhut Zoltán, Bodor Ákos és Pirmajer Attila

A bizalom és az alapvető emberi értékek összefüggése

Absztrakt: A dolgozat célkitűzése kettős: egyrészt multiteoretikus keretbe igyekszik foglalni a bizalom koncepcióját, illetve a Shalom H. Schwartz nevéhez köthető alapvető emberi értékek elméletét, a két megközelítés között olyan kapcsolódásokat keresve, amelyek eltérő fogalomhasználattal azonos jelenségeket próbálnak megragadni; másrészt ezt a feltételezett teoretikus összefüggést empirikusan is vizsgálja az írás egy másodelemzés által. A schwartzi teória szerint az értékek többféle módon csoportosíthatók, kategorizálhatók, tipizálhatók, illetve dimenziós tartalmuk szerint körülírhatók. Ezen polárisan rendeződő értékelméleti összefüggések tükrében felállítható két jól elkülönülő értékpreferencia: az egyik az énközpontú, a társadalomban kiszámíthatóan megrögzült, biztonságot és tájékozódást adó referenciákat kereső beállítódás, míg a másik egy önmeghaladó, a folyamatos változásokra és a diverzitásra nyitott szemlélet. Ezen értékalapú distinkció számos ponton kapcsolatba hozható a bizalom (bizalmatlanság) mögötti morális-emocionális és racionális igazolásokkal. Miután a dolgozat ezt megteszi, másodelemzés keretében vizsgálja azt, hogy az embertársai iránt több, illetve kevesebb bizalommal bíró egyénnek valóban eltérő-e az értékészlete, mégpedig az elméleti várakozásoknak megfelelően.

Kulcsszavak: bizalom, értékek, Shalom H. Schwartz, European Social Survey

A tanulmányblokk utolsó dolgozatában arra teszünk kísérletet, hogy a bizalomdiszpozíciót, tehát az egyén embertársai iránt érzett, morálisan-emocionálisan többé vagy kevésbé igazolt bizalmát, illetőleg ilyesféle megalapozás híján alapvető bizalmatlanságát összefüggésbe hozzuk Shalom H. Schwartz értékelméletével, továbbá ezt a feltételezett kapcsolatot empirikusan is megvizsgáljuk. A két koncepció közötti multiteoretikus kapcsolatkeresésre az ad okot, hogy mind a bizalomdiszpozíció, mind a schwartzi értékelmélet olyan, ontológiai szintű szubjektív beállítódás azonosítására törekszik, amely döntően befolyásolja az egyén megismerési sémáit (gondolati struktúráját, percepciókra és interpretációkra épülő ideáit), illetve az azokra támaszkodó praxisait. Nem áll szándékunkban sem metaelméletet alkotni, sem egyik koncepcióval a másikat magyarázni valamiféle ok-okozati relációban. Álláspontunk szerint a két érvelés – eltérő fogalmakkal – ugyanazt a jelenséget próbálja megragadni, ezért leginkább egy multiteoretikus gondolatmenet segíthet rávilágítani a kettő közötti kapcsolódásokra. Önmagában tehát azt tekintjük vállalkozásunkban előremutatónak, hogy amennyiben okfejtésünk helyes és állításaink empirikusan beazonosíthatók, akkor ezzel az embertársak iránt érzett bizalom – megítélésünk szerint mindenféle bizalmi reláció alapja – mélyebben megérthetővé, illetve érvényesebben mérhetővé válik.

A dolgozat első részében Schwartz értékelméletét vázoljuk fel, illetve rámutatunk arra, hogy e gondolatmenet hol és miként illeszkedik a bizalommal kapcsolatos érvelésünkhöz. A teoretikus rész kibontása közben empirikusan is vizsgálható feltételezéseket fogalmazunk meg – nem oksági bizonyítás céljával. Adatelemzésünket a European Social Survey (ESS) 8. hullámán (2016) folytatjuk le.

Schwartz értékelmélete

Az érték kutatás több évtizedre visszatekintő, kiemelt jelentőségű tématerülete mind a szociológiának, mind a szociálpszichológiának (vö.: Brosch és Sander 2016). A felhalmozott – elméleti és empirikus alapú – tudások gazdagsága szintetizáló koncepciók megalkotását teszi lehetővé. A Shalom H. Schwartz (1992, 2005, 2006) nevéhez köthető alapvető emberi értékek teóriája pontosan e törekvés jegyében született: igyekszik átfogni a legfontosabb elméleti érveléseket (köztük Allport et al. (1961), Inglehart (1997), Kluckhohn (1951), Kohn (1969), Morris (1956) és Rokeach (1973) munkáit), miközben folyamatos empirikus vizsgálatokkal reflektál saját állításaira, ezzel biztosítva a koncepció keret finomításának, illetve újabb feltevések beépítésének lehetőségét (Schwartz et al. 2012). E töretlen szintetizáló szándék ellenére le kell szögezni: Schwartz értékelmélete szociálpszichológiai alapállású, miközben módszereit tekintve pedig nagymintás, komparatív szemléletű és kvantitatív technikákat alkalmazó.¹

Schwartz kiinduló tézise, hogy vannak olyan fundamentális jelentőségű, egyetemes érvényű értékek, amelyeket az emberek minden társadalmi közegben ugyanazon jelentésekkel azonosítanak (Schwartz és Bilsky 1987). Ezen alapértékek igazolási – motivációs és inspirációs – tartalma tehát absztrakt és konstans, de mivel az egyének eltérő preferenci-

¹ Schwartz nem, illetve csak nagyon mérsékelten fordít figyelmet a szociológiai érték kutatásban meghatározót alkotó Parsonsról és követőire. Megállapításait nem vonja be az érvelésébe, nem tesz kísérletet ezen értékelméleti megközelítés integrálására.

ákat állítanak fel közöttük, ezért az individuális szinten különböző érték-készletek más és más módon befolyásolják az emberek gondolkodási struktúráit és cselekvéseit. Az értékek így ontológiailag keretezik az egyének szubjektivitását, vagyis a megismerési sémáikat és az azokra épülő viselkedéseiket, praxisaikat (Schwartz és Bilsky 1990). Mindannyian értékek, mégpedig univerzális jelentőségű alapértékek mentén határozzuk meg önmagunkat – ez közös bennünk; viszont egyénileg eltérően ítéljük meg ezen értékek egymáshoz viszonyított relatív fontosságát – ez tesz diverz szubjektumokká minket. Ebből következően az egyéni érték-készletet – a bizalomdiszpozícióhoz, azaz az embertársak iránt érzett bizalomhoz vagy bizalmatlansághoz hasonlóan – egyfajta alapvető szubjektív beállítódásként kell felfogni. Mindkettő azt mutatja meg, miként viszonyulunk tárgyi, természeti és társadalmi világunkhoz, illetve önmagunkhoz.

Schwartz (1992, 2005) az alapértékekkel kapcsolatos elméletét keretelv- és tételállítások mentén kezdi kibontani. Először is rögzíti, hogy az értékek három alapvető emberi igényre vonatkoznak: a szubjektum biológiai szükségleteire, a társas érintkezések koordináltságára, továbbá különféle csoportok túlélési (avagy jóléti és jólléti) törekvéseire. Mint az látszik, ezen igények az individuálistól a mind szélesebb emberi csoportokat átfogó kollektívig terjednek. Az értékek tehát kifejezik a szubjektum önállóságát és egyediségét, erre való igény-tételezéseit, miközben utalnak az egyén másokkal való viszonyrendszereire is, valamint az e relációkban rejlő kölcsönösségekre. Mindezek tükrében az elmélet keretelvként állítja, hogy az egyének értékek mentén értik meg önmagukat, valamint a világban betöltött helyüket, szerepüket. Schwartz (2006, 2012) ebből kiindulva határozza meg az értékekkel kapcsolatos hat alaptételt:

- Az értékek nem pusztán racionális argumentumok, hanem morális-emocionális tartalommal bíró hitek.
- Az értékek motiválják az egyént bizonyos vágyott célok elérésére (mit kell megvalósítani).
- Ugyanakkor az értékek egyúttal kritériumokként, viszonyítási standardokként is funkcionálnak (hogyan kell megvalósítani azt).
- Az értékek absztrakt érvényűek, általában nem függvényei konkrét szituációknak, interakcióknak.
- Az értékek között relatív fontosság szerinti dinamikus összefüggés áll fenn, ami meghatározza a szubjektív érték-választást, magát az egyéni érték-készletet.
- Az egyéni cselekvésben mindig több érték egyidejű hatása érvényesül.

Noha merőben eltérő fogalmakat használ Schwartz, érdemes ezen alaptételek mondanivalóját a bizalommal kapcsolatban kifejtett érvelésünkhöz – különösen a jelen tanulmányblokk elméleti dolgozatában tett okfejtésünkhöz – hasonlítani. Mint az a fentiekből kiderül, az egyéni érték-választás határozza meg az érték-készletet, ami a szubjektivitás – a tárgyi, természeti és társadalmi világhoz, illetve az önmagunkhoz való viszonyulás – alapja. Az érték-készlet mint alapvető beállítódás eszerint valami nagyon hasonló a bizalomdiszpozícióhoz. A bizalomról azt mondtuk, hogy morális-emocionális igazolásokra épül fel, miközben az egyén racionális megokolásokkal a bizalmatlanság érzését próbálja elviselni az interakciók vállalása végett. Schwartz úgy érvel, az értékek morális-emocionális tartalommal bíró hitek, amelyeknek vannak racionális aspektusaik is, funkciójukat tekintve pedig arra szolgálnak, hogy az egyén igénytételezéseit célok szerint kijelöljék, illetve normatív kritériumok mentén

alátámasszák. A bizalom mögötti igazolások között dinamikus összefüggés áll fenn, együttesen befolyásolják a bizalomnyújtást avagy a bizalom visszatartását, illetve azon keresztül az egyéni cselekvést, miként az értékek relációja is egy dinamikusan alakuló relatív fontosság alapján érthető meg – nem egymástól függetlenül, önmagukban, hanem egymáshoz viszonyulva, együttesen hatnak az individuális döntésekre és cselekedetekre.

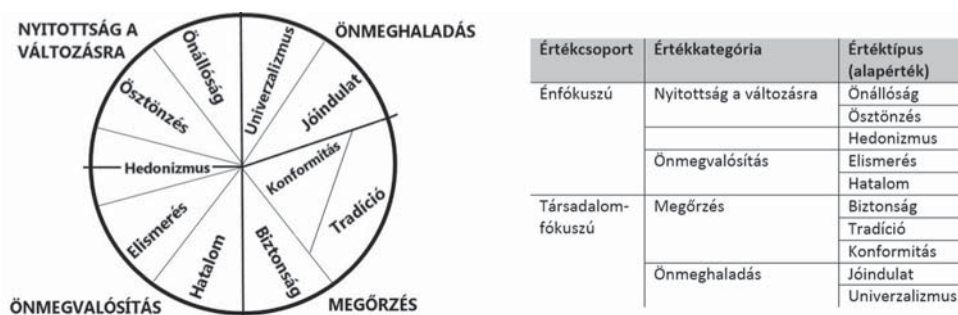
Az alaptételektől az értéktípusok felé elmozdulva újabb elméleti kapcsolódási pontok bontakoznak ki a két koncepció között. Schwartz (1992) az értékek tíz típusát különbözteti meg:

1. **Önállóság:** az autonómia iránti természetes vágyban gyökerezik. A következő fogalmakkal írható le: szabadság, függetlenség, kreativitás, önbecsülés.
2. **Ösztönzés:** a változatosság iránti igényt jeleníti meg. Az újdonság- és kihíváskeresés, a kockázatvállalás, továbbá a rutinoktól mentes élet élménye motiválja.
3. **Hedonizmus:** a szükségletek és vágyak kielégítésének érzéki öröme, az élvezetek keresése adja a tartalmát.
4. **Elismerés:** annak igénye, hogy a közeli és távolabbi partnereink fogadják el, hagyják jóvá, sőt mi több, jutalmazzák a cselekedeteinket. A következő fogalmakkal írható körül: ambíció, siker, érvényesülés.
5. **Hatalom:** a minél magasabb társadalmi státusz és presztízs elérése motiválja; dominanciára való törekvés emberek és erőforrások felett. Magába foglalja a tekintélyt, gazdagságot, az irányítási és kontrolligényt.
6. **Biztonság:** az egyén anyagi biztonságára, egészsége megőrzésére, személyes kapcsolatai stabilitására, valamint a szűkebb és tágabb társas közegében kialakult rend fenntartására vonatkozó igénye tartozik ide.
7. **Konformitás:** a társadalmi elvárásokhoz és normatív előírásokhoz való alkalmazkodás fontossága motiválja. Fogalmai: önfegyelem, engedelmesség, tisztelet, lojalitás.
8. **Tradíció:** a hagyományok, a közös tudások, valamint a kollektív hitek és tapasztalatok megőrzésének, ápolásának és továbbadásának fontosságát, a közösség iránti alázatot jeleníti meg.
9. **Jóindulat:** a szorosabb és intimebb relációk kiegyensúlyozottsága, megerősítése iránti igény, illetve az ezen interakciókban érintett felekről való gondokoskodás motiválja. Fogalmai: becsületesség, barátság, őszinteség, segítőkészség, megbecsülés.
10. **Univerzalizmus:** az embertársak jólétének és jóllétének fontossága, a társadalmi egyensúlyok biztosítása, a makroszintű konfliktusok konszenzusos kezelése, valamint a természeti környezet megóvása motiválja. A tolerancia, igazságosság, szolidaritás, kölcsönösség, béke, környezetvédelem, egyenlőség eszméivel írható körül.

Mint az már szóba került, ezen értékek jelentéstartalma minden társadalmi közegben azonos. Schwartz szerint e tíz értékre alapozva építjük fel saját preferenciáink szerint egyéni értékészletünket. Elképzelhetőek további értéktípusok is, ám azok nem számítanak univerzális érvényűnek, jelentésük nem általánosítható, valamelyik alapértékre tehát visszavezethetők. Az egyéni értékészlet szempontjából mind a tíz alapérték releváns, ám az egymáshoz viszonyított relatív fontosságukat tekintve – szubjektumonként – eltérően. Ezt az értékek közötti dinamikus kölcsönhatást Schwartz többféle módon is megragadja. Egyfelől hangsúlyozza, hogy az első öt érték inkább énfókuszú, míg a második öt inkább társadalomfókuszú

jelentéstartalommal bír. Mindez nemcsak az egyéni igénytételezések és a közösségi-társadalmi viszonyrendszerek elkülönítését szolgálja, hanem az ezek közötti esetleges feszültségek lehetőségét is felveti, amennyiben értékészlete kialakítása során az egyén kénytelen számba venni saját igényein túl a másokhoz fűződő kötődéseit. Ezt a konstellációt, illetve összefüggést Schwartz úgy érzékelteti, hogy az alapértékeket rávetíti két bipoláris tengelyre. Ennek fényében az önállóság és az ösztönzés – mint énfókuszú értékek – kifejezik egyúttal a változásra való nyitottságot is. Ezekkel szembeállítható a biztonság, a konformitás és a tradíció, amelyek társadalomfókuszúak, ugyanakkor konzerváló-megőrző tartalommal bírnak. Hasonlóan, az elismerés és a hatalom énfókuszú értékek, amelyek önmegvalósítóan a szubjektumot állítják a társas érintkezések középpontjába (az én szemben másokkal), miközben ezen értéktípusokkal ellentétesen a jóindulat és az univerzalizmus nemcsak társadalomfókuszú jelentést hordoznak, de az egyént meghaladva, a közösség, a társadalom szempontjából fogalmazznak meg követendő célokat (az én másokkal együtt, mások között). Schwartz egyetlen értéktípust – a hedonizmust – nem tud egyértelműen elhelyezni e négyes tagolásban (1. ábra).

1. ábra. Schwartz értékmodellje

Forrás: Schwartz (2006) alapján szerzői szerkesztés

Láttuk tehát, hogy a tíz alapérték két csoportra oszlik: énfókuszú és társadalomfókuszú értékek. Az is kiderült a fentiekből, hogy az alapértékek négy kategóriába sorolhatók: nyitottság a változásra (önállóság és ösztönzés) versus megőrzés (biztonság, konformitás, tradíció), illetve önmegvalósítás (hatalom és elismerés) versus önmeghaladás (univerzalizmus és jóindulat); a hedonizmus pedig önmagában áll e kategóriák között. A fenti ábrán mindent Schwartz két értékcsoport, négy értékkategória és tíz értéktípus cikkelyeiből összeálló körként mutatja be. A körábrázolásnak is funkciója van, amennyiben kifejezi azt a logikát, miszerint az egyéni értékészletben leginkább kitüntetett értékhez viszonyítva mind balra, mind jobbra haladva a körcíkkelyeken a többi értéktípus preferálása egyre csökken az ellentépig. Ebből persze az is következik, hogy nemcsak a négy kategória szerint tartoznak össze az alapértékek, de bizonyos értékek, noha eltérő kategóriákban szerepelnek, mégis közelebb állnak egymáshoz, mint más értékek. Vagyis a körcíkkelyek egymásmellettsége elméleti összefüggésekre reflektál. Schwartz (1992) ennek jegyében hangsúlyozza, hogy az önállóság-nak és az univerzalizmusnak közös jelentéstartalma a szubjektív diverzitás elfogadása, az egyetlen perspektívából megfogalmazott magyarázat elutasítása, s helyette a több vélemény

konszenzusára épülő igazságosság szorgalmazása. A hatalomnak és a biztonságunk közös nevezője a bizonytalanságoktól való félelem, illetve az azokon való olyasféle felülkerekedés, ami az egyén kontroll- és uralmi kapacitásaira támaszkodik. Az ösztönzésben és a hedonizmusban egyaránt megjelenik az individuális örömlélmény, legyen az valamilyen újdonság keresése vagy vágykielégülés üzése. Az elismerésben és a hedonizmusban ezzel szemben közös az önkényeztetés, előbbi érték esetében öntömjénezésként, míg utóbbinál az élvezetek önboldogító szaporításaként. A jóindulat, valamint a tradíció és konformitás jelentéstartalmi tekintetében pedig azonosság fedezhető fel a közösséghez tartozás normativitásának különféle hangsúlyozásaiban, illetve a személyes relációk fontosságának kiemelésében.

A fentiekből milyen elméleti összefüggések nyílnak a bizalom kapcsán kifejtett érveinkhez? Egyrészt fontos kiemelni, hogy a négy érték kategóriából kettő – az önmegvalósító és a megőrző – protektív jelentéstartalmú értékeket fog át (Schwartz 2006). Hatalom és elismerés, illetve biztonság, tradíció és konformitás egyaránt olyan igényekre és célkitűzésekre reflektálnak, amelyek védeni-óvni hivatottak az egyént, annak társadalmi státuszát és pozícióját, illetve az őt körülvevő közösségi, társadalmi, kulturális rendet és status quót. Ezen értékek preferálása azt jelzi, hogy az egyén fenyegetettségként éli meg a mindennapos bizonytalanságokat és kockázatokat. Különböző tárgyasult és szimbolikus erőforrások, valamint más emberek feletti kontroll, dominancia révén próbálja kivédeni e nehézségek hatásait, miközben stabilitást vár a társas érintkezések és a társadalmi viszonyrendszerek kiszámíthatóságát biztosító statikus és merev keretektől, azaz a rögzült szemantikáktól és logikáktól, a bevett normák és szabályok tiszteletétől, a hierarchia, tekintély, engedelmség és lojalitás érvényesülésétől. Ezen értékek preferálása tehát az embertársakkal szembeni bizalmatlanságra utal. A társas környezet úgy tűnik fel az önmegvalósító és a megőrző kategóriák értékeire támaszkodó egyének előtt, mintha az állandó fenyegetésekkel lenne telítve, s az emberek folyamatos versengésben állnának a különféle javakért, amelyek megóvása az előfeltétel bármiféle gyarapodáshoz. Embertársaikban ezen egyének tehát nem bíznak meg, defenzív jellegű, elzárkózó és távolságtartó állást vesznek fel. Igyekeznek megfigyelni, felmérni, elrendezni, kiszámítani mindent maguk körül valamiféle kontrollképes pozícióból, mert úgy vélik, csak így tudják önmagukat megvédeni, illetve másokkal szemben érvényesíteni.

Ezzel szemben a bipoláris értéktengelyek ellentétes kategóriái, vagyis a nyitottság a változásra és az önmeghaladás egyaránt kiteljesedésre törekvő értékeket ölelnek fel (Schwartz 2006). Önállóság, ösztönzés, valamint univerzalizmus és jóindulat mind-mind olyan individuális igényekre és társas viszonyokra vonatkoznak, amelyekben az egyéni elzárkózás, a státuszféltés, a tárgyi és szimbolikus felhalmozás, a másokon való rivalizáló felülkerekedés, valamint az érintkezéseket kiszámíthatóvá tevő statikus szabályozottság helyett a részvételi elhivatottság, a diverzitás iránti fogékonyság és tolerancia, a dinamikus változtathatóság iránti elköteleződés, továbbá a közösségi-társadalmi összetartozás és szolidaritás jelennek meg. Ezen értékekre támaszkodva nem protektív mechanizmusokban, hanem kritikai és reflexív kompetenciákban látja az egyén a bizonytalanságok és kockázatok kezelésének lehetőségeit. Önmagától és másoktól is ennek felismerését és alkalmazását várja, ezért elfogadja, sőt szorgalmazza a változásokat, még úgy is, hogy azokat mindenki a maga szubjektív módján képzeli el, illetve valósítja meg. Az ezen alapértékeket preferáló egyének tehát megbíznak embertársaikban: nem tőlük eltávolodva, megfigyelőként értelmezik és értékelik a körülöttük lévő világot és annak szereplőit, hanem velük közösen alakítják és változtatják azt, illetve benne önmagukat. A kiteljesedés jegyében nem a prevenció (megóvás és

megőrzés), hanem a promóció (előmozdítás és elősegítés) logikája érvényesül ezen értékek esetében. Az egyéni gyarapodás tehát nem a másokéval szemben, hanem a közös részeként tűnik fel e lencsén keresztül.

Értékstruktúra a három bizalomcsoportban

Miután részletesen tárgyaltuk a schwartzi elmélet legfontosabb aspektusait, illetve annak kapcsolódásait a bizalom általunk felvázolt koncepciójához, a következőkben a bizalom és az értékek összefüggéseinek olyan empirikus vizsgálatát mutatjuk be, amelyet a European Social Survey (ESS) 2016-os adatfelvételének teljes mintáján hajtottunk végre.

A bizalom operacionalizálását a tanulmányblokk előző, második dolgozatában már ismertetett módon végeztük el most is, vagyis az ún. bizalomskála három itemjét használtuk. Első lépésben a standard bizalomkérdés alapján létrehoztunk két csoportot. Az elsőbe a 0 és 4 közötti, a másodikba pedig a 6 és 10 közötti skálaértéket választók kerültek. A 0–10-es skálán középső értéket, azaz 5-öst preferálókat kihagytuk az elemzésből a bizonytalan válaszadók kiszűrése érdekében. Ezt követően a tisztességesség és segítőkészség változóinak bevonásával elkülönítettük egymástól a morálisan-emocionálisan megalapozott, illetve megalapozatlan magas bizalmat.² Ezen eljárás szerint az ESS 8. hullámának teljes mintáján a morálisan-emocionálisan megalapozott magas bizalmúak csoportjába a válaszadók 34%-a, a morálisan-emocionális nem megalapozott, de magas bizalmúak közé 26%-a, az alacsony bizalmúak közé pedig 40%-a került.³ Az alapvető emberi értékek mérésére a Schwartz-tesztnek az ESS-ben alkalmazott, 21 itemből álló önkitöltős kérdéssorát (az ún. Portrait Value Questionnaire-t) használtuk.⁴

Az elemzés első lépéseként azt vizsgáltuk, hogy a körkörösen ábrázolt schwartzi érték-elmélet a bizalomcsoportjaink tekintetében is igazolható-e, azaz az értékek egymáshoz viszonyított dinamikus összefüggése a teoretikus elvárások szerint kimutatható-kirajzolható-e az adataink alapján. Ezen kérdés tisztázásához többdimenziós skálázást (Multi-dimensional Scaling – MDS) használtunk, amelynek segítségével a tíz alapérték mögött úgy kerestünk látens struktúrát, hogy az eljárás az eredetihez képest egy redukált, esetünkben kétdimenziós térben helyezte el a vizsgált változókat. Az adatredukciónak kifejezett alapelve az, hogy ha két elem messze van egymástól a mért változók sokdimenziós terében, akkor messze maradnak egymástól az MDS létrehozta új, kevés dimenziós térben is (Szekelyi és Barna 2002). A 2. ábra a mindhárom bizalomcsoport esetében elvégzett többdimenziós skálázás eredményeit mutatja be.⁵

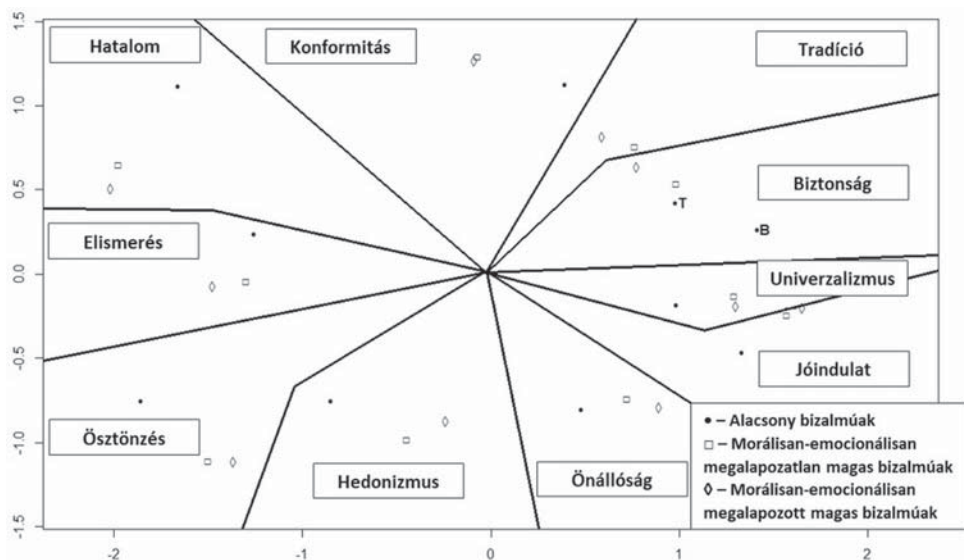
2 Morálisan-emocionálisan megalapozott bizalomnak – a tanulmányblokk második írásában alkalmazott szempontokhoz hasonlóan – azt tekintjük, ha a válaszadó mindhárom változón legalább 6-os értéket elért.

3 A standard bizalomkérdés változóján 5-ös választ adók kihagyásával a minta 35 260 főre csökkent.

4 Az ESS-ben alkalmazott Schwartz-teszt 21 különböző ember rövid profileírását tartalmazza, mely állításokra válaszolva a megkérdezett egy hatfokozatú skála segítségével határozza meg, hogy a kérdésben jellemzett ember mennyire hasonlít rá. A tíz alapérték létrehozása a vonatkozó itemek egyszerű átlagolásával történik. (Bővebb módszertani leírás az ESS-ben használt Schwartz-értékeszthez: https://www.europeansocialsurvey.org/docs/methodology/ESS_computing_human_values_scale.pdf).

5 A három modell illeszkedését kifejező mutatók értékei mindegyik esetben megfelelőek (S-STRESS= 0,036; 0,041; 0,041. R2=0,992; 0,989; 0,988).

2. ábra. Többdimenziós skálázás a tíz alapérték felhasználásával a három bizalomcsoportban az ESS 8. teljes mintáján (N=35 260)

Forrás: Az ESS 8. hullámának adatai alapján szerzői szerkesztés

Az ábra alapvetően igazolja a schwartzi koncepció helytállóságát. Mindhárom bizalomcsoport tekintetében azt láthatjuk, hogy a két értékcsoport, illetve a négy értékkategória a teoretikus leírás szerint válik el egymástól. Ez azt jelenti, hogy az összetartozó alapértékek közelebb helyezkednek el egymáshoz a térben, míg az összefeszülők távolabb. Tehát az elméletnek megfelelően azok, akik fontosnak tartják az univerzalizmus alapértékét, nagyon hasonlóan gondolkodnak a jóindulat tekintetében is, viszont lényegesen kevésbé preferálják az elismerést és a hatalmat. Fordítva pedig, akik az elismeréssel és a hatalommal azonosulnak, kevésbé tartják fontosnak az univerzalizmus és a jóindulat alapértékeit. A másik tengely tekintetében pedig azt láthatjuk, hogy a konformitást preferálók hasonlóan gondolkodnak a tradíció és biztonság alapértékeivel kapcsolatban, ugyanakkor kevésbé fontos számukra az ösztönzés, az önállóság és a hedonizmus, s mindez fordítva is igaz. Összességében tehát elmondható, hogy mindhárom bizalomcsoport értékszerkezetében világosan kimutatható az önmeghaladás és az önmegvalósítás, illetve a változásra való nyitottság és a megőrzés értékkategóriái mentén tapasztalható markáns szétválás.

Mindezzel együtt az egyes alapértékek pontos elhelyezkedését tekintve érdekes eltéréseket láthatunk az elméleti modellhez képest.⁶ A legfeltűnőbb talán az, hogy a biztonság értéke, amelynek a hatalomhoz kellene közel állnia, egészen odacsúszik az univerzalizmus mellé. Ez kevésbé magyarázható egyértelműen a schwartzi érvek mentén, noha azt azért fontos kiemelni, hogy a biztonság sem lépett ki saját értékkategóriájából. A bizalom perspektívájából

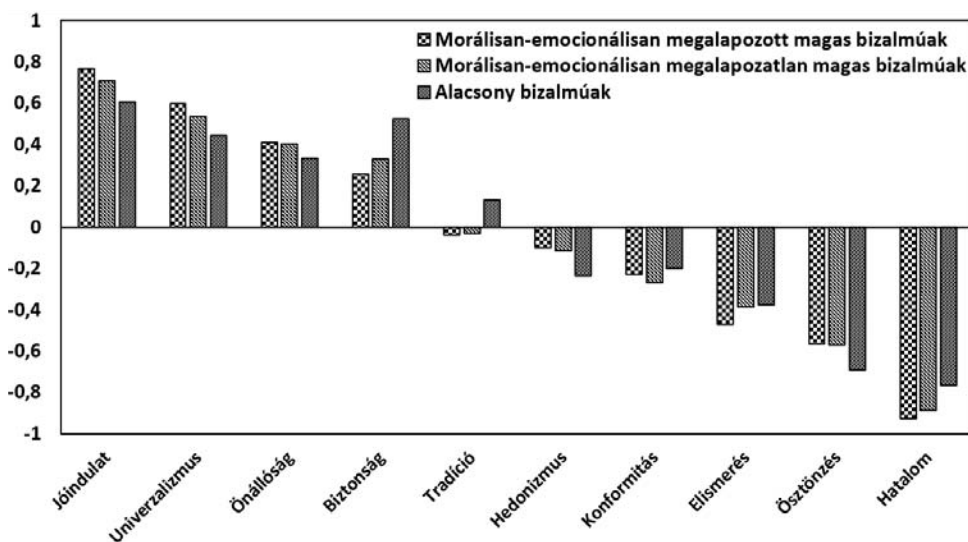
⁶ A biztonság, a jóindulat és a hedonizmus elhelyezkedése nem illeszkedik az elméleti modellhez. Utóbbi kettő eltérése megítélésünk szerint nem olyan mértékű, hogy különösebb magyarázatot igényelne.

nézve esetleg annyi reflexió tehető, hogy a biztonság relatív fontossága utalhat arra, hogy mindegyik bizalomcsoportra jellemző – többé vagy kevésbé – egy el nem nyomható bizalmatlanságérzés. A biztonságigény eszerint kifejezi az egyének – eltérő mértékű – ódzkodását a különféle kockázatoktól, anélkül, hogy mindenképpen indukálná az egyéb protektív értéktípusok (tradíció, konformitás, hatalom és elismerés) hasonló szubjektív felértékelését. Vagyis a biztonság ugyan mindegyik bizalomcsoportban közelebb csúszott az univerzalizmushoz, mint azt az elmélet szerint várhatnánk, de a biztonsággal együtt a többi protektív érték csak az alacsony bizalmúak esetében jött szintén közelebb az univerzalizmushoz (utóbbi csoportnál is főként a tradíció esetében látványos mindez).

Értékprioritások a három bizalomcsoportban

A strukturális elemzés eredményei azt bizonyították, hogy az egyes értékek közel azonos jelentéssel bírnak a bizalom szerint elkülönített csoportok mindegyikében. Ez alapvetően igazolja a schwartzi koncepció működését. A következőkben az egyéni értékprioritások relatív fontosságát fogjuk összehasonlítani a három bizalomcsoportban. Ennek keretében először a tíz alapérték változóján elért átlagok⁷ szerint kirajzolódó csoportokon belüli sorrendeket, majd az egyes alapértékek csoportok közötti eltéréseit vizsgáljuk. Az eredményeket a 3. ábra tartalmazza.

3. ábra. Az értékek átlagos fontossága a három bizalomcsoportban (N=35 260)

Forrás: az ESS 8. hullámának adatai alapján szerzői szerkesztés

⁷ Az elemzés során az eredeti skála nyers pontszámai helyett az egyes alapértékeknel centrált pontszámokat használtunk, amelyeket a 21 itemre számított átlagértékekből való kivonás után nyertünk.

A fenti ábra tükrében általános megállapításként hangsúlyozható az, hogy az egyes alapértékek preferálásában jelentős eltérések mutathatók ki bizalomdiszpozíciótól függetlenül (a nullától való különbségek tehát alapértékenként igen változatosak). Ugyanakkor önmagában, csak a sorrendiség mentén hasonlítva össze a három bizalomcsoportot, komoly különbségeket nem találunk; olyannyira nem, hogy a két magas bizalmú csoport értékpreferenciái megegyeznek. Általánosságban megfigyelhető, hogy az önmeghaladás alapértékei, vagyis a jóindulat és az univerzalizmus egyértelműen prioritást élveznek minden mással szemben. Ezekon kívül az önállósággal, illetve a biztonsággal való pozitív azonosulás tekinthető még egyöntetűnek. Az alacsony bizalmúaknál ez utóbbi értéktípus fontosabb is, mint az önállóság. Ugyanabban a bizalomcsoportban a tradíció is inkább a preferált értékek közé tartozik. Összességében tehát az látható, hogy mindegyik bizalomcsoportban a protektív jelentéstartalmú értékek a kevésbé, s – a biztonság kivételével – a bizalommal összefüggésbe hozott, kiteljesedésre törekvő igényeket és célokat magukban foglaló értékek a jobban preferáltak.

Amennyiben nem a csoportokon belüli sorrendiségre, hanem az egyes alapértékek átlagának csoportok közötti eltéréseire koncentrálnak, már sokkal lényegesebb különbségeket tudunk kimutatni.⁸ Annak ellenére, hogy az önmeghaladás alapértékei mindhárom bizalomcsoportban egyformán a sorrend élén szerepelnek, preferálásuk szintje mégsem tekinthető egységesnek, a bizalomdiszpozíciótól függetlenül. Az átlagértékek különbségeit tekintve az elméleti okfejtésben kifejtettekkel összhangban az tapasztalható, hogy az önmeghaladáshoz tartozó jóindulat és univerzalizmus a morálisan-emocionálisan megalapozott magas bizalmúakra jellemző leginkább. Már a morálisan-emocionálisan megalapozatlan magas bizalmúak átlagai is szignifikánsan alacsonyabbak, miközben az alacsony bizalmú csoport még inkább leszakad e két értéktípus tekintetében. A sorrendiség alapján mindhárom csoportban magasán preferált önállóságról szintén kijelenthető, hogy lényegesen kevésbé fontos az alacsony bizalmúak számára, mint a két magas bizalmú csoportba tartozók esetében, akik között ezen érték vonatkozásában nincs szignifikáns különbség. A változásra való nyitottság másik alapértéke, az ösztönzés tekintetében a fenti ábrán azt láthatjuk, hogy – az önállósággal ellentétben – a rangsor viszonylagos végén az inkább elutasított értékek között helyezkedik el bizalomdiszpozíciótól függetlenül. Az átlagok összehasonlításakor kissé árnyaltabbá válik ez a kép, amennyiben – az önállósághoz nagyon hasonló mintázatot mutatva – az alacsony bizalmúak egyértelműen kevésbé preferálják az ösztönzést, mint a két másik csoport tagjai.

Az önmegvalósítás alapértékei közül az elismerésnél azt tapasztaljuk, hogy a morálisan-emocionálisan megalapozott magas bizalmúak lényegesen elutasítóbbak ezen értékkel, mint a két másik bizalomcsoport tagjai. A hatalom tekintetében az alacsony bizalmúaknál találjuk a legkisebb elutasítást, őket követik a morálisan-emocionálisan megalapozatlan magas bizalmúak, miközben a legerőteljesebb távolságtartás ezen értéktípustól a morálisan-emocionálisan megalapozott magas bizalmúakra jellemző. A megőrzés kategóriájában a biztonság kapcsán szintén azt olvashatjuk le a fenti ábráról, hogy a három bizalomcsoport preferenciája jelentősen eltér egymástól. Ez az alapérték az alacsony bizalmúak számára a legfontosabb, őket követik a morálisan-emocionálisan megalapozatlan, majd a morálisan-emocionálisan megalapozott magas bizalmúak. A tradíció értéke hasonló mintázatot követ, annyi külön-

⁸ Az egyes alapértékek mentén futtatott varianciaanalízisek szignifikáns eredményeket mutatnak, mindegyikük esetében $p < 0,01$. A csoportok közötti különbségekről szóló megállapításainkat a post-hoc tesztek eredményeire alapozzuk.

séggel, hogy a két magas bizalmú csoport között nincs jelentős eltérés. A konformitást tekintve pedig az eddigiektől annyiban eltérő mintázatot láthatunk, hogy a morálisan-emocionálisan megalapozatlan magas bizalmúak utasítják el leginkább ezt az alapértéket, őket követik a morálisan-emocionálisan megalapozott magas bizalmúak, miközben az alacsony bizalmúak tartózkodnak a legkevésbé ettől az értéktípustól.

Összességében leszögezhető, hogy az elméleti okfejtéssel összhangban mind a tíz alapérték esetében bizonyítani tudtuk azt, hogy az alacsony és a magas bizalom eltérő értékprioritásokkal jár együtt. Ezen túlmenően öt alapértéknél (jóindulat, univerzalizmus, biztonság, elismerés, hatalom) azt is sikerült megállapítanunk, hogy a morálisan-emocionálisan nem megalapozott magas bizalmúak értékei az előzetes elvárásainknak megfelelően eltérnek a morálisan-emocionálisan megalapozott magas bizalmúakétól.

Az értékdimenziók priorizálása a három bizalomcsoportban

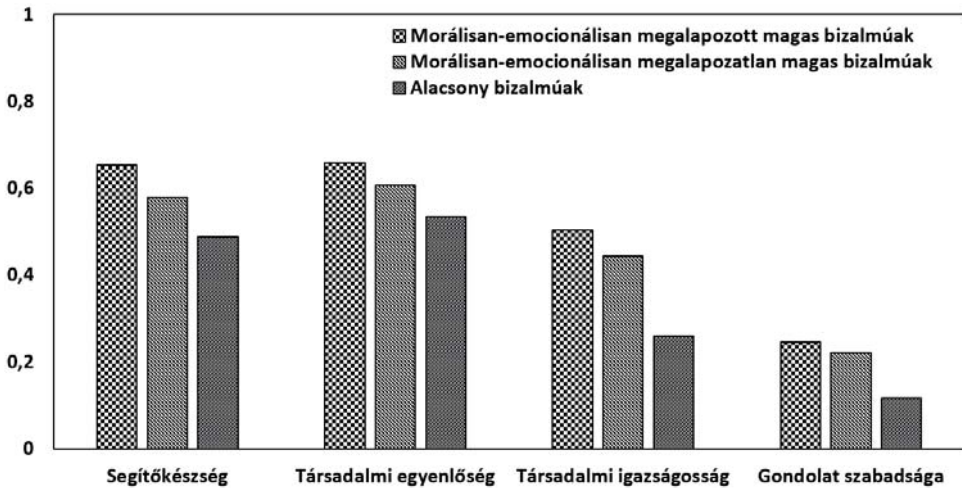
A két értékcsoporthoz, a négy érték kategória és a tíz alapérték mellett Schwartz elmélete szól az ún. értékdimenziókról is. Ezek száma pontosan nem rögzített, merthogy a teoretikus érvelésen túl erőteljesen befolyásolja tartalmuk kifinomultságát az empirikus operacionalizálhatóság. Az értékdimenziók elsősorban arra valók ugyanis, hogy vizsgálhatóvá tegyék az alapértékeket. Mivel jelen tanulmányban a Schwartz-teszt azon verziójával dolgoztunk, amelyet az ESS-ben is alkalmaznak, így ezen 21 itemes kérdéssorból (PVQ) kiindulva tudjuk számba venni a három bizalomcsoportban az értékdimenziók priorizálását. Az adatelemzés előtt fontos áttekinteni az értékdimenziók elméleti relevanciáját, illetve konstellációjuk összefüggésrendszerét ahhoz, hogy letisztult, vizsgálható feltételezést tudjunk előrebozsátani. A PVQ alapértékeként két-két itemmel működik, kivéve az univerzalizmust, amelyhez három változó tartozik. Mindezekkel azonban csak húsz értékdimenziót igyekszük megragadni a teszt, merthogy a hedonizmusnak csupán egyetlen értékdimenziós jelentéstartalma van. A következőkben, a körkikelyes ábrázolásnak megfelelően, alapértékeként mutatjuk be az egyes értékdimenziókat. Az elméleti áttekintés segíteni fog abban, hogy beazonosítsuk a morálisan-emocionálisan megalapozott bizalom szempontjából legfontosabb értékdimenziókat, ami lehetővé teszi egyúttal a fenti elemzés kiegészítését.

Az önállóság esetében releváns értékdimenziók a gondolkodás szabadsága és a döntés szabadsága: előbbi az ideaalkotás, utóbbi a cselekvés szintjén fejezi ki a személyes autonómia igényét. A kettő természetesen szorosan összekapcsolódik, mégis kidomborítanak egyfajta fokozati különbséget az egyéni ágencia tekintetében. A döntés szabadsága jelentéstartalmát tekintve kicsit közelebb van az ösztönzés értékéhez, mint a gondolat szabadsága, amennyiben megjelenik benne a cselekvésvágy. Az ösztönzés értékdimenziói az újdonság keresése és a kihívás izgalma. Előbbi inkább a változatosságigényre, újításra, rutinmentességre, innovációs készségre utal, míg utóbbi a kockázatvállalásra, merészségre, az ismeretlen okozta kíváncsiság élvezetére. Elválaszthatatlanok egymástól e dimenziók, de a kihívás izgalma közelebb van a hedonizmusértékéhez, hiszen referál egyfajta örömméretre is. A hedonizmus mindkét változójában az élvezettel kapcsolatos jelentéstartalom dominál. Az elismerés esetében beszélnünk kell az ambíció és a sikeresség értékdimenzióiról. Előbbi a személyes képességek olyasféle demonstrációja, ami egyéni örömet is okoz (itt kapcsolódik a hedonizmusához), míg a sikeresség az általánosan elfogadott standardok sze-

rinti helytállást fejezi ki. Utóbbi áll közelebb jelentéstartalmát tekintve a hatalom értékéhez, amelynek két dimenziója a mások feletti dominancia és az erőforrások birtoklása. Az egyik személyek feletti kontrolligényt jelenít meg, a másik pedig a tárgyi és szimbolikus gazdagodás vágyát, célját. Az erőforrások feletti rendelkezés már átvezet némileg a biztonság értékéhez, amely a személyes biztonságigény és a társadalmi stabilitás dimenzióival vizsgálható. Az előbbi egyéni szintű és részint anyagi jellegű célkitűzés, míg utóbbi egyfajta kollektív biztonság megteremtésének óhaja. A társadalmi stabilitásban valamelyest megjelenik már a konformitás és a tradíció értéke is. A konformitás alapértékének dimenziói az engedelmesség és az elvárások szerinti viselkedés. A kettő szorosan összetartozik, de míg előbbiben a szabálykövetés aspektusa dominál (absztrakt norma számít), addig utóbbiban a szélesebb közösséget sértő megnyilvánulásoktól való tartózkodás érvényesül (társadalmi ítélet számít). A tradíció jelentéstartalma nagyon hasonló, ezért Schwartz a konformitástól ugyan eltérő körkikelyekben, de azzal azonos síkon ábrázolja. A tradíció esetében megjelenő értékdimenziók a mintakövetés és a hagyománytisztelet. Az egyik a konvencionális referenciákhoz illeszkedő, szerény magatartás óhaját, míg a másik a közös kulturális örökségek, tudások, szokások ápolását, megóvását és továbbörökítését foglalja magában. Jellemzően a tradíció értékében jelenik meg a vallási aspektus, illetve az egy szűkebb közösséghez tartozás fontossága. Ez utóbbi köti át a tradíció alapértékét a jóindulathoz, ami az egyén szorosabb családi, rokoni, baráti, ismerősi kapcsolataira vonatkoztatva értelmezendő. Két dimenziója a rendelkezésre állás és a segítőkészség. Előbbi az intimebb és intenzívebb – partikulárisabb – relációkban való folyamatos és készséges támogatásnyújtást írja körül, míg utóbbi a valamivel szélesebb és lazább ismerősi hálóban kifejtett nagylelkű és nagyvonalú önzetlenséget. E második értékdimenzió köt át jobban az univerzalizmus alapértékéhez. Ennek három dimenziója is releváns: társadalmi egyenlőség, társadalmi igazságosság, környezettudatosság. Az egyenlőségben az embertársak iránti szolidaritás és együttérzés fejeződik ki, az igazságosságban a diverzitás elfogadása és tisztelete, a pluralizmus megbecsülése, a viták konszenzusos rendezése, míg a környezettudatosságban a természeti világ mint az emberi életfeltételeket megalapozó közeg megóvásának és ápolásának fontossága. Az önállóság alapértékéhez, illetve a gondolkodás szabadsága értékdimenzióhoz a társadalmi igazságosság köt át leginkább, ezzel bezárva a schwartzi kört.

Mivel fentebb már az érték kategóriák és az alapértékek szintjén elméleti kapcsolódásokat fogalmaztunk meg a bizalomhoz, így ezek az értékdimenziók szintjén is természetesen irányadóak. Apróbb finomításokat azért tehetünk. Az embertársak iránti bizalom különösen benne van a társadalmi igazságosság, a gondolat szabadsága, a társadalmi egyenlőség és a segítőkészség értékdimenzióiban. Ezek ugyanis teoretikusan a leginkább összetartozó cikkelyrészletek az önmeghaladó, változásra való nyitottságot kifejező értékpóluson. Empirikus elemzésünk záró lépéseként így ezen értékdimenziókat vizsgáljuk meg részletesebben a bizalomdiszpozíciók függvényében. Eredményeinket a 4. ábra közli.

4. ábra. A segítőkészség, a társadalmi egyenlőség, a társadalmi igazságosság és a gondolat szabadsága értékdimenzióinak átlagos fontossága a három bizalomcsoportban (N=35 260)

Forrás: Az ESS 8. hullámának adatai alapján szerzői szerkesztés

Az ábrán látható adatok megerősítik az értékek és a bizalom között feltételezett szoros összefüggést. Az embertársakba vetett bizalom szempontjából kiemelten kezelt négy értékdimenzió mindegyikénél jelentős eltéréseket állapíthatunk meg a három csoport összehasonlítása során.⁹ Az alacsony és magas bizalmúak közötti különbség mindegyik dimenzióban tetten érhető, továbbá azt is kijelenthetjük, hogy a segítőkészséget, a társadalmi egyenlőséget és a társadalmi igazságosságot egyértelműen erőteljesebben preferálják a morálisan-emocionálisan megalapozott magas bizalmúak, mint a morálisan-emocionálisan megalapozatlan magas bizalmúak.

⁹ Az egyes értékdimenziók mentén futtatott varianciaanalízisek szignifikáns eredményeket mutatnak, mind-egyikük esetében $p < 0,01$. A csoportok közötti különbségekről szóló megállapításainkat a post-hoc tesztek eredményeire alapozzuk.

Összegzés

Tanulmányunkban a bizalom és az értékek összefüggését vizsgáltuk. Ehhez a munkához segítségül hívtuk Shalom H. Schwartz elméletét, ami egyrészt a legelőremutatóbb kortárs értékelméletnek tekinthető, másrészt empirikus használhatóság szempontjából is kiemelkedő.

A dolgozat első, elméleti részében arra a megállapításra jutottunk, hogy az egyéni értékészlet és a bizalomdiszpozíció nagyon hasonló jelenségeket írnak le. Mindkettőt egyfajta alapvető szubjektív beállítódásként kell felfogni: egyformán azt mutatják meg, miként viszonyulunk tárgyi, természeti és társadalmi világunkhoz, illetve önmagunkhoz. Érvelésünk során konzekvensen azt az álláspontot képviseltük, hogy a bizalom egy elköteleződés, mégpedig általában az embertársak felé. Hátterében igazolások dinamikus konstellációja működik. A bizalom morális és emocionális igazolások függvénye; ha valakit ezen igazolások embertársaival szembeni óvatosságra intenek, akkor e személy csak az adott partnerei tulajdonságainak racionális mérlegelése nyomán lesz képes dönteni az interakció vállalhatóságáról (a racionális igazolások tehát a bizalmatlanságérzés elviselésére szolgálnak). Schwartz hasonló módon az értékek morális, emocionális és racionális aspektusairól beszél, miközben hangsúlyozza, hogy minden szubjektum maga alakítja ki a saját értékészletét, vagyis az értékek egymáshoz viszonyított relatív fontosságát. Ezen értékek jelentéstartalma egymástól merőben különböző, ugyanakkor minden társadalmi-kulturális közegben azonosan (egyetemlegesen) értelmezett. A két koncepció multiteoretikus összekapcsolásával arra törekedtünk, hogy a bizalomdiszpozíciót és az egyéni értékészletet mint valamiféle szubjektív beállítódást kifejező elméleti konstrukciókat egymásnak megfeleltessük. Ennek során a schwartzi modell különböző szintjein (értékkategóriák, értéktípusok) állításokat fogalmaztunk meg a bizalomhoz való kapcsolhatóságról, továbbá feltételezéseket bocsátottunk előre azzal összefüggésben, hogy az embertársak iránti alapvető bizalom, illetve bizalmatlanság miféle jellemző értékészletekhez köthetők.

Mindezen megállapítások és kérdésfeltevések után a tanulmány második részében empirikusan is megvizsgáltuk a vázolt elméleti kapcsolódásokat. Elemzésünket Schwartz koncepciójának talán legfontosabb szintjével, a tíz alapértékkel kezdtük. Mindegyik alapértéknél szignifikáns különbségeket tapasztaltunk a bizalomdiszpozíciók alapján létrehozott csoportok között. Itt legfontosabb eredményünk az, hogy öt alapérték esetében (jóindulat, univerzalizmus, biztonság, elismerés, hatalom) azt is sikerült megállapítanunk, hogy a morálisan-emocionálisan nem megalapozott magas bizalmúak értékpreferenciái eltérnek a morálisan-emocionálisan megalapozott magas bizalmúakétól. A tanulmány utolsó szakaszában az értékelmélet legerősebb szintjével foglalkoztunk. Ez tulajdonképpen a Schwartz-teszt 21 profilleírását fogja át, melyek önmagukban is elemezhető egységek, önálló jelentéstartalommal. A tanulmányban ezeket értékdimenzióknak neveztük. E változók közül – egy elméleti áttekintés, illetve érvelésepítés nyomán – további elemzésre kiválasztottuk azt a négyet, amelyek a bizalom szempontjából leginkább relevánsak. Az empirikus vizsgálat itt is teljes mértékben megerősítette állításaink helytállóságát a bizalom és az értékek összefüggéséről.

A tanulmányban közölt elméleti okfejtések és empirikus eredmények alapján úgy látjuk, hogy a bizalom jelenségének mélyebb megértésében mindenképpen komoly segítséget jelenthet az értékutatás során felgyülemlett tudományos tapasztalatok hasznosítása.

Hivatkozott irodalom

- Allport, Gordon W., Philip E. Vernon és Gardner Lindzey (1961): *A Study of Values*. Boston: Houghton Mifflin. DOI: <http://dx.doi.org/10.4135/9781412952675.n6>
- Brosch, Tobias és David Sander (2016): *Handbook of Value. Perspectives from Economics, Neuroscience, Philosophy, Psychology and Sociology*. Oxford: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198716600.001.0001>
- Inglehart, Robert (1997): *Modernization and Postmodernization*. Princeton, NJ: Princeton University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/s0038038599290402>
- Kluckhohn, Clyde (1951): Values and Value Orientation in the Theory of Action. In *Toward a General Theory of Action*. Talcott Parsons és Edward A. Shils (szerk.). New York: Harper. 388–433. DOI: <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674863507.c8>
- Kohn, Melvin L. (1969): *Class and Conformity: A Study in Values*. Chicago: University of Chicago Press. DOI: <https://doi.org/10.1177/000169937101400310>
- Morris, Charles (1956): *Varieties of Human Value*. Chicago: University of Chicago Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/2573754>
- Rokeach, Milton (1973): *The Nature of Human Values*. Glencoe: Free Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/sw/19.6.758>
- Schwartz, Shalom H. (1992): Universals in the Content and Structure of Values: Theory and Empirical Tests in 20 Countries. In *Advances in Experimental Social Psychology* (25). Mark P. Zanna (szerk.). New York: Academic Press, 1–65. DOI: [https://doi.org/10.1016/s0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/s0065-2601(08)60281-6)
- Schwartz, Shalom H. (2005): Basic Human Values: Their Content and Structure Across Countries. In *Valores e comportamento nas organizações*. Alvaro Tamayo és Juliana Barreiros Porto (szerk.). Petrópolis, Brazil: Vozes, 21–55.
- Schwartz, Shalom H. (2006): Basic Human Values: Theory, Measurement, and Applications. *Revue française de sociologie* 47(4): 929–968.
- Schwartz, Shalom, H. és Wolfgang Bilsky (1987): Toward a Psychological Structure of Human Values. *Journal of Personality and Social Psychology* 53(3): 550–562. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.53.3.550>
- Schwartz, Shalom, H. és Wolfgang Bilsky (1990): Toward a Theory of the Universal Content and Structure of Values: Extensions and Cross-cultural Replications. *Journal of Personality and Social Psychology* 58(5): 878–891. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.58.5.878>
- Schwartz, Shalom H. (2012): An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture* 2(1): 2–17. DOI: <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116>
- Schwartz, Shalom H., Michele Vecchione, Ronald Fischer, Alice Ramos, Kursad Demirutku, Ozlem Dirilen-Gumus, Jan Cieciuch, Eldad Davidov, Constanze Beierlein, Markku Verkasalo, Jan-Erik Lönnqvist és Mark Konty (2012): Refining the Theory of Basic Individual Values. *Journal of Personality and Social Psychology* 103(4): 663–688. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0029393>
- Székelyi Mária és Barna Ildikó (2002): *Túlélőkészlet az SPSS-hez. Többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára*. Budapest: Typotex.

Grünhut Zoltán és Bodor Ákos munkája az NKFIH által támogatott „A bizalom és kormányzás összefüggései helyi szinten” című kutatás része (a 116424 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a K15 pályázati program finanszírozásában valósult meg).

Pirmajer Attila kutatását az Innovációs és Technológiai Minisztérium Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Programja finanszírozta, a Pécsi Tudományegyetem 4. – A hazai vállalatok szerepének növelése a nemzet újrapirosításában – tématerületi programja keretében.

Bodor Ákos

szociológus, tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Központ (Pécs)

Grünhut Zoltán

politológus, tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Központ (Pécs)

Pirmajer Attila

szociológus, tudományos segédmunkatárs, PTE KTK Gazdaságtudományi Kiválósági Központ (Pécs)